

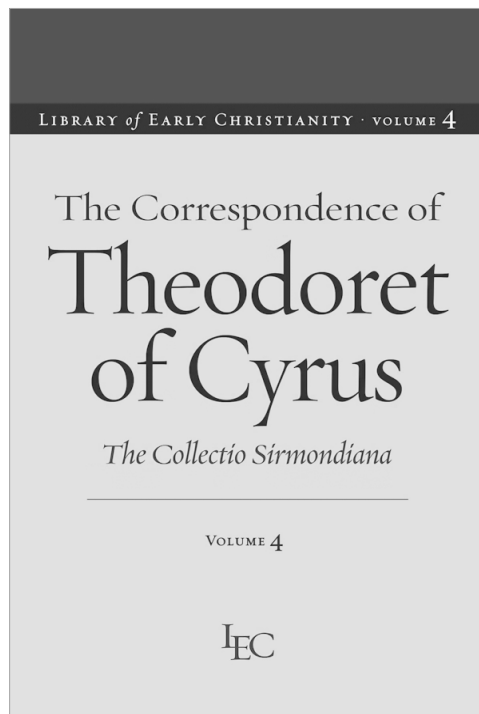
Bibliopolium

*The Correspondence of Theodoret of Cyrus: The Collectio Sirmondiana**

Hiánypótló vállalkozás

Küroszi Theodórétosz (kb. 393–kb. 466) levelezésének új kritikai kiadása és angol fordítása tizenhat évnyi filológiai munkálat eredményeként látott napvilágot 2025-ben a *The Library of Early Christianity* 4. és 5. köteteként. A két impozáns kötet együttesen több mint 1100 oldalon tartalmazza a *Collectio Sirmondiana* 147 levelét: a görög szöveget és annak angol fordítását egymással szemközt oldalakon (*en regard*) részletes szövegkritikai apparátussal, forrásjegyzékkel és kommentárral. Az első kötet az 1-től 80-ig, a második a 81-től 147-ig terjedő leveleket közli, s ez utóbbi tartalmazza az *Index scripturistici*-t, a bibliai helyek mutatóját, az átfogó tárgymutatót és a modern szerzők jegyzékét is.

A kiadás hiánypótló volta több szempontból is nyilvánvaló. Egyrészt Yvan Azéma *Sources Chrétiennes*-beli háromkötetes francia kiadása (1955–1998) óta ez az első teljes kritikai szöveg, amely immár egy újonnan azonosított kéziratot, a Gennadios-könyvtár 250-es kódexét (G) is figyelembe veszi. Ennek köszönhetően Alex Poulos elkészíthette az első *stemma codicum*-ot a levelek kéziratosa-

gyományához. Másrészt – és ez az angol nyelvű olvasóközönség szempontjából talán még fontosabb – a korábbi angol fordítás Bloomfield Jackson munkája volt, amely 1892-ben jelent meg a *Nicene and Post-Nicene Fathers* sorozatban, viszont a 19. századi szövegállapotot tükrözi, és természetesen nélkülöz minden modern szövegkritikai apparátust.

* *The Correspondence of Theodoret of Cyrus*. Greek Text edited and translated by John F. Petruccione. Introduction by István Pásztori-Kupán. Commentary by John F. Petruccione and István Pásztori-Kupán. The Library of Early Christianity, volumes 4–5. The Catholic University of America Press, Washington, D. C. 2025. Vol. 4: xxxv + 568. ISBN 978-0-8132-3928-6. Vol. 5: lxxxi + 544. ISBN 978-0-8132-3929-3.

A kötet megjelenését az is különlegessé teszi, hogy a kiadás nem csupán a szöveg és a fordítás közreadására vállalkozik, hanem a szó legszorosabb értelmében vett kritikai kommentárt is nyújt, ugyanis a szövegkritikai jegyzeteken túl minden levélhez kapcsolódik egy történeti, teológiai és filológiai apparátus, amely a leveleket a 4–5. századi Római Birodalom kontextusába ágyazza. Emellett a munkamegosztás is figyelemre méltó: a görög szöveg szerkesztése és a fordítás John F. Petruccione, a Catholic University of America klasszika-filológusának érdeme, a bevezető tanulmány Pásztori-Kupán István tollából származik, a kommentár pedig ketjük együttes munkája.

A bevezető tanulmány mint monumentális szintézis

Pásztori-Kupán István bevezető tanulmánya (*Introduction to Theodoret's Life and Works*, xxxvii–ccxv. old.) – maga is könyvnyi terjedelmű, mivel jóval túlmutat a szokásos kiadásbevezetők keretein. Hat nagy fejezetben rajzolja meg azt a teológia- és egyháztörténeti panorámát, amelyben a levelek elhelyezhetők: 1. *The Heritage of the Fourth Century*; 2. *Theodoret before Ephesus*; 3. *The Council of Ephesus*; 4. *From Ephesus to Chalcedon*; 5. *The Council of Chalcedon*; 6. *The Aftermath of Chalcedon*. A bevezető legnagyobb érdeme az, hogy a teológiatörténeti elbeszélést szervesen összekapcsolja a politikatörténettel és a proszopográfiával. A 4. század örökségéről szóló fejezet nem egyszerűen a niceai hitvallás ke-

letkezéstörténetét ismerteti, hanem érzékenyen mutat rá a terminológiai zavar gyökereire: az οὐσία és a οὐπὸστασις fogalompár félreértéseinek nyelvi és kulturális okaira, a görög–latin kommunikáció nehézségeire, valamint arra, hogy ez a félreértés miként hatott az 5. századi krisztológiai viták alakulására. Ez a megközelítés különösen értékké teszi a bevezetőt a klasszika-filológusok számára, akik a fogalomtörténet iránt érdeklődnek.

Pásztori-Kupán István kiváló érzékel mutatja be az efézusi (431) és a kalcedoni (451) zsinat közötti időszakot mint politikai és egyházi „sakktáblát”, amelyen a császárok, a prefektusok és a püspökök egymást követő húzásai mind hatással voltak Theodóréosz személyes sorsára és levelezésének hangvételére. Fontos módszertani érdeme, hogy a bevezetőben nemcsak a mainstream teológiatörténeti elbeszélést követi, hanem kiemelt figyelmet szentel azoknak a kérdéseknek, amelyek a levelezésben is visszatérnek: a világi hatóságok egyházi ügyekbe való beavatkozásának, az igazságtalan száműzetés és rehabilitálás problémájának, illetve a Theodóréosz személyét érintő „hármask fejezet” (*Tria capitula*) utóéletének is.

A fordítás minősége

Petruccione fordítása két, egymással gyakran nehezen összeegyeztethető célnak felel meg: a filológiai pontosságnak és az olvasmányosságnak. A fordító az *A Note on the English Translation* című előszavában jelzi, hogy fordítói

munkáját folyamatos párbeszédben végezte Bloomfield Jackson és Yvan Azéma korábbi fordításaival, és a lényeges eltéréseknél a jegyzetben ad számot választásainak okairól. Ez a transzparens módszer a szöveggel való elmélyült foglalkozást jelzi, és a recensens tapasztalata szerint a fordítás valóban pontosnak mondható.

Theodórétosz prózastílusa, amely a késő antik szónoki hagyomány és az újszövetségi nyelvezet ötvözete, különleges kihívás elé állítja a fordítót, ugyanis a hosszú hipotaktikus periódusok, a gazdag bibliai allúziók és a politikai udvariassági formulák rendszere mindegyik nehézséget jelentenek. John F. Petruccione fordítása e téren általában meggyőző megoldásokat kínál: ahol lehet, megtartja a görög periódusok mondat szerkezetét, de ahol az angol nyelv belső logikája megkívánja, rövidebb egységekre bontja a periodusokat, miközben mindvégig ügyel a regiszter megtartására. A megszólítási formulák (Σου Τῇ Ὁσιότητι – “Your Holiness,” Τῇ Σῇ Θεοσεβείᾳ – “Your Reverence”) következetes és értelmes visszaadása jól mutatja a késő antik proszopográfiai és társadalmi viszonyokhoz való hűséget.

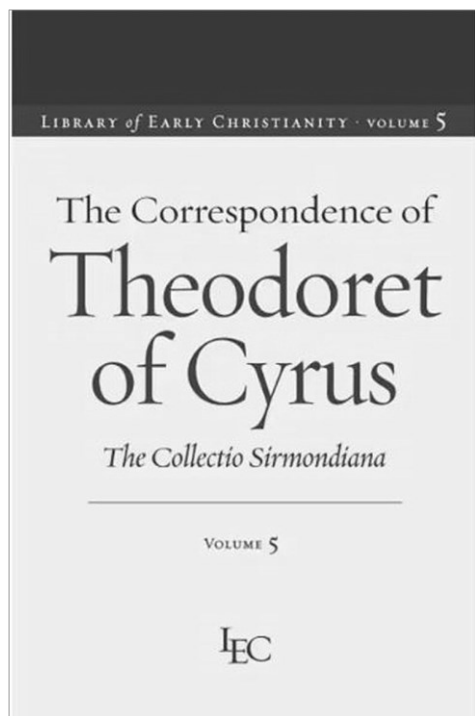
Külön ki kell emelnünk, hogy a bibliai idézetek fordításánál Petruccione nem egy konkrét modern bibliakiadást követ mechanikusan, hanem – amint azt előszavában kifejti – Theodórétosz sajátos szövegértelmezését igyekszik visszaadni, felhasználva a küroszi püspök bibliakommentárjait. Ez a módszer filológiai helyes, mivel Theodórétosz

levelezése a Septuaginta szövegét idézi, és értelmezése helyenként eltér a standard modern fordításokétól.

A szövegkritikai apparátus és a kommentár

A kiadás filológiai szívéét a görög szöveg szövegkritikai apparátusa alkotja, amelyet Petruccione a kéziratok gondos összehasonlítására alapozott. Az *Introduction to the Greek Text* (ccxvii–cclii old.) részletes bemutatást nyújt a négy fő kézitról: a 11. századi, konstantinápolyi eredetűnek tartott Neapolitanus (N), a 16. századi vatikáni Vaticanus (Z, Giovanni Onorio da Maglie másolata), a 17. századi Berolinensis (A, Malachia Ciriaco munkája), illetve a Gennadios-könyvtár 250-es kódexe (G). A kéziratok genealógiáját az Alex Poulos által kidolgozott *stemma codicum* szemlélteti, amelyet a kiadó következetesen követ.

Különösen figyelemre méltó a *Conspectus siglorum* (ccciii–cccvi old.) részletessége és árnyaltsága. Az apparátus nem csupán a kéziratok olvasatait közli, hanem pontosan megkülönbözteti a másolókat (Onorio, Ciriaco, Cariofilo) által bevezetett javításokat, a margináliákat és a modern kiadók (Jacques Sirmond, Johann August Nösselt, Yvan Azéma) szövegjavaslatait és feltételezéseit. Ez a finomság arra nyújt lehetőséget az olvasó számára, hogy nyomon kövesse a szöveg áthagyományozásának teljes történetét a 11. századi archetípustól a 17. századi editio princepsig és tovább Yvan Azéma 20. századi kiadásáig.

Igen tanulságos a Berolinensis sor-sának bemutatása: a Vatikán könyvtárosai 1616–1620 között Ciriaco által készítették másolatot a francia jezsuita, Fronto Ducaeus számára, viszont a 112. és a 125. levelet, amelyek Alexandriai Kürillosz krisztológiájának kemény kritikáját, illetve a 449-ben tartott II. efézusi zsinat, más néven „rablózsinat” (*latrocinium*) elítélését tartalmazzák, cenzurális okokból kivágták a kézirat másolatból, mielőtt Párizsba küldték volna. Ezeket a leveleket a kiadó sikeresen pótolta a 16. századi Vaticanus (Z) kézirat alapján. Az ilyen szerkesztéstörténeti részletek nemcsak a szövegkritika, hanem a kora újkori tudománytörténet, valamint a felekezeti közti polémia szempontjából is rendkívül tanulságosak.

A levelekhez fűzött kommentár (kritikai jegyzetek; „c. n.”) a szövegjegyzeteken túlmenően történeti, proszopográfiai és nyelvészeti magyarázatokat is tartalmaz. Példaképpen említhető az első levél címként értelmezett (τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς διάφορον) elemzése. Phótiosz szóhasználatára hivatkozva John F. Petruccione amellett érvel meggyőzően, hogy az Yvan Azéma által javasolt πρὸς διάφορον φίλον („egy másik barátához”) olvasattal szemben ez a szövegrész valójában a teljes levélgyűjtemény címének romlott alakja: ἐπιστολαὶ πρὸς διαφόρους („levelek különböző személyekhez”). A filológusok mindig örömmel fogadják az ilyen jellegű feltételezéseket, különösen abban az esetben, ha ennyire gondos argumentáció kíséri őket.

Az ókori világ aspektusai Theodórétosz levelezésében

Küroszi Theodórétosz levelezése, amelyet ez a kiadás immár teljes tudományos apparátussal tesz hozzáférhetővé, az 5. századi Kelet-római Birodalom rendkívül gazdag forrása. Ezek a levelek ablakot nyitnak az ókori világ számos aspektusára, és a klaszika-filológusok, az ókortörténészek és a vallástörténészek egyaránt haszonnal forgathatják őket.

Egyházpolitika és világi hatalom

A levelek talán legszembetűnőbb vonása az egyházi és a világi hatalom szövevényes összefonódásának dokumentálása. Küroszi Theodórétosz le-

velezéséből élesen kirajzolódik, hogyan avatkozott bele a császári udvar és különösen II. Theodosius a teológiai vitákba, hogyan használták a politikai nyomásgyakorlás eszköztárát, a száműzetést, az utazási tilalmat és a tartózkodási helyre való korlátozást a teológiai ellenfélnek minősített püspökökkel szemben, és milyen szerepet játszottak az egyes világi tisztségviselők (comites, praefecti, patricii) a zsinati politikában. Különösen tanulságosak a Nomushoz (ep. 81), Anatoliushoz (ep. 79) és Taurushoz (ep. 88) írt levelek, amelyekben a küroszi püspök politikai támogatást keres.

*A késő antik proszopográfia
és a társadalmi kapcsolatháló*

A 147 levél címzettjeinek listája önmagában is lenyűgöző keresztmetszete az 5. századi kelet-római elitnek. Ezek püspökök, papok, archimandriták, diakónusok, patríciusok, comesek, praefectusok, ügyvédek, professzorok, szerzetesek, előkelő hölgyek. A kommentár minden azonosítható személynél a *Protopography of the Later Roman Empire* (PLRE) megfelelő tételére hivatkozik, és ahol lehet, más forrásokból is kiegészíti ismereteinket. A 35. levél például, amely egy karthágói menekültet, Celestiacust mutatja be, aki a vandál hódítás elől érkezett Küroszba, becses adat a népvándorlás társadalomtörténetéhez.

*Klasszikus paideia
a keresztyén levelezésben*

A filológus számára különösen érdekes Theodóréosz klasszikus művelt-

sége. A levelek bővelkednek az antik szerzők idézeteiben és a rájuk való utalásokban. Szókratész, Démoszthenész, Thuküdidész, Homérosz egyaránt megjelennek a püspök érvelésében, mint például a 21. levélben, mi több, klasszikus irodalmi allúziókat ötvöz bibliai idézetekkel. A kommentár az *apparatus fontium*ban azonosítja ezeket az utalásokat, és a tárgymutatóban is visszakereshetővé teszi őket. Így a levelek a késő antik paideia fennmaradásának, illetve a klasszikus és keresztyén műveltség szintézisének elsőrendű forrásai is.

Egyházszervezet és püspöki praxis

A levelek gazdag képet nyújtanak egy 5. századi szír püspök gyakorlati tevékenységéről. Miként a bevezető tanulmány is hangsúlyozza, Theodóréosz több mint nyolcszáz egyházközség felett gyakorolt felügyeletet. A levelezés jól tükrözi a zsinati diplomáciát, az eretnekmozgalmak elleni küzdelmet, a társadalmi gondoskodást (ajánlólevelek, adóügyi közbenjárás), valamint az ünnepi levelek (*epistulae paschales*) műfaját mint a püspöki kommunikáció fontos eszközét.

*Adózás, közigazgatás
és gazdaságtörténet*

A kevésbé ismert, ám az ókortörténész számára rendkívül becses vonatkozás a levelezés adó- és közigazgatás-történeti anyaga. A 42–47. levelek például részletes képet nyújtanak arról, hogy Theodóréosz miként küzdött a praefectusokkal, a konstantiná-

polyi udvarral, sőt magával Pulcheria augustával is Kürosz adóterheinek mérseklése érdekében. Ezek az adatok nélkülözhetetlenek a késő római tartományi igazgatás és adórendszer kutatása számára.

A levél mint irodalmi műfaj

A levelek kiváló anyagot nyújtanak az antik levélirodalom késő antik változatának tanulmányozásához is. A vizsgázható levelek (például a 14.), az ajánlólevelek (például a 35.), az ünnepi és a teológiai polemikus levelek (például a nagy terjedelmű 146–147.) levelek mind a műfaj különböző regisztereinek megvalósulásai, amelyek a libanioszi hagyomány és a páli levélirodalom találkozásánál helyezkednek el.

Összegzés

John F. Petruccione és Pásztori-Kupán István Theodórétosz-kiadása a szó szoros értelmében *opus magnum*: tizenhat évnyi filológiai és történeti kutatás gyümölcse, amely magas mércét üt meg a szövegkritika, a fordítás és a kommentár terén egyaránt. A görög szöveg újonnan alkotott szövegkritikai apparátusa, a kézirat-hagyomány részletes feltárása – beleértve a Gennadios-kódex első tudományos hasznosítását és az első *stemma codicum* megalkotását –, a pontos és olvasható angol fordítás, illetve a történeti és filológiai kom-

mentár együttesen olyan munkát eredményeztek, amely bizonyára hosszú ideig lesz alapműve a Theodórétosz-kutatásnak.

Pásztori-Kupán István bevezető tanulmánya önmagában is jelentős tudományos teljesítmény. Ez a 4–5. századi egyház- és teológiatörténetnek olyan szintézise, amely a küroszi püspök levelezésének történeti kontextusba helyezése mellett a modern kutató számára is új szempontokat kínál. A bevezető tanulmány különösen erős a terminológiai kérdések tárgyalását és az egyházpolitikai események rekonstruálását illetően.

A klasszika-filológusok és az ókortörténészek szemszögéből tekintve a kiadásnak az a legnagyobb érdeme, hogy Theodórétosz levelezését, amely az 5. századi Kelet-római Birodalom egyik leggazdagabb és legsokoldalúbb forrása, immár olyan tudományos színvonalon teszi minden kutató számára hozzáférhetővé, amely a szövegkritikától a proszopográfián, valamint a történeti kommentáron át a filológiai részletkérdésekig minden igényt kielégít. Ez a munka méltó helyet foglal el a korai keresztyén irodalom modern kritikai kiadásainak sorában, amelyet a patológusok, a bizánci filológusok, az ókortörténészek és a teológusok egyaránt nagy haszonnal forgathatnak.

Papp György